

YÛNUS EMRE ÜZERİNE*

Prof. Dr. İsmail ÜNVER**

ÖZ: Bu makalede Yûnus Emre ile ilgili üç görüş dile getirilmiştir: Yûnus'un şiiirlerinin mutasavvıf şair ve tasavvufî şiiiri tanımada sağlam ölçütler verdiği; Yûnus'un Ahmed-i Yesevî'den etkilenmediği; Yûnus'un divan şairleri ve şuara tezkirelerinde anılmamasının, yönetimin ona karşı takındığı olumsuz tavırdan kaynaklandığı yolundaki görüşlerimiz.

Anahtar Kelimeler: Yûnus Emre, mutasavvıf şair, tasavvufî şiiir, Ahmed-i Yesevî, Divan Edebiyatı.

ON YUNUS EMRE

ABSTRACT: In this article our three vievs about Yûnus Emre have been expressed: Yûnus produced in his poems solid criteria in recognizing sufi poet and sufi poems; Yûnus was not influenced by Ahmed-i Yesevî; that Yûnus was not mentioned among the divan poets and in the poets' biographies (tezkires) originates from the administration's negative attitude towards him.

Key Words: Yûnus Emre, sufi poets, sufi poems, Ahmed-i Yesevî, Divan Literature.

Yüzyıllar ve çağlar ötesinden Türkçeyi “ses bayrağı” yaparak günümüze kadar yaşatan, her dönemde her düzeydeki Türk insanına hitap edebilmiş olan büyük mutasavvıf ve dil ustası Yûnus Emre, Türk dili ve kültürünün temel taşlarındandır. Onun şiiirleri, tasavvufî şiiir ve mutasavvıf şairi tanımamıza yardımcı olan dil, edebiyat ve kültür ürünleridir. Yûnus'un şiiirleri Anadolu'da ve Anadolu dışındaki Türk topluluklarında beğenilerek okunmuş ve örnek alınmıştır. Bununla birlikte Yûnus, Âşık Çelebi Tezkiresi dışında, eski edebiyatımızın kaynak eserleri olan şuara tezkirelerinde anılmamıştır. Yazımızda bu noktalar üzerindeki görüşlerimiz yer alacaktır.

* Bu yazı, Yakın Doğu Üniversitesi Rumî Enstitüsünce düzenlenen “Yûnus Emre İlim ve Aşk” adlı sempozyumda 10. 05. 2005 tarihinde sunulan “Yunus'tan Öğrendiklerimiz” başlıklı bildirinin yeniden düzenlenmiş biçimidir.

** Doğu Akdeniz Üni. Eğitim Fak. Türkçe Eğitimi Böl. Öğ. Üy. ismail.unver@emu.edu.tr

Bugüne kadar Yûnus'u konu edinen çalışmalarda onun şairliği ve Türkçeyi kullanmadaki başarısı üzerine birçok değerli görüş ortaya konmuştur. Bununla birlikte kimi konuşmacı ve araştırmacıların Yûnus'u kendi inanç ve düşünceleri doğrultusunda değerlendirmeleri, onu çağların ötesinden kendi inanç ve düşüncelerini destekleyen bir dayanak gibi göstermeleri yüzünden Yûnus, değişik kılıklarda karşımıza çıkmaktadır. Mutasavvıf ve şair Yûnus apaçık ortadayken onu bu sınırların dışına taşıyan, olduğundan farklı gösterenlerle karşılaştıkça Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sindeki "Körlerin Fil Tanımlaması" hikâyesini hatırlıyoruz.

Tasavvufî şiir, mutasavvıf şair ve Yûnus

Yûnus'un şiirleri ve şiirlerine yansıyan kişiliği mutasavvıf şairi ve tasavvufî şiiri tanıma konusunda sağlam ölçütler sunmaktadır. Bu sayede tasavvuf terim ve deyimlerini, mecaz sistemini şiirlerinde sadece ifade gücünü artırmak ve çağrışım zenginliği sağlamak amacıyla kullanan, onun ötesinde bir kastı bulunmayan şairlerin şiirleriyle gerçek tasavvufî şiiri ve mutasavvıf şairi ayırt etme imkânı buluyoruz. Günümüzde Eski Türk Edebiyatı alanında yapılan kimi şiir açıklamaları veya şerhlerde bu ayrıma dikkat edilmediği görülmektedir. Onun için Eski Türk Edebiyatı alanında uzmanlaşmak isteyenlerin Yûnus'u dikkatle okuyup anlamaya çalışmaları gerektiğini; mutasavvıf şairlerle mutasavvıf olmadıkları hâlde tasavvufî şiirin anlatım imkânlarından yararlanan şairler arasındaki farkın ancak bu sayede görülebileceğini belirtmek istiyoruz.

Yûnus'un şiirleri yukarıda sözü edilen ayırıcı özellikler açısından ele alındığı zaman mutasavvıf şairi diğerlerinden ayıran üç ölçütle karşılaşırız. Bunlar aşağıda Yûnus'un dizeleri eşliğinde sunulacaktır:

1. Mutasavvıf şairin yaşayışı, dünyaya bakışı ve din anlayışıyla şiirleri arasında tam bir uyum vardır. Örnekler:¹

Bu dünyeye inanma dünyeyi benüm sanma

Niceler benüm dimiş giderler ham bez ile (TATÇI, 1991: 227)

Dünye bir avretdür karı yoldan koya niceleri

Sürün gitsün ol ayyârı anı sevmek ardur bize (TATÇI, 1991: 226)

¹ Metnin ses özellikleri Eski Anadolu Türkçesine tarafımızdan uyarlanmıştır.

Şerî'at oğlanları niçe yol ayda bana

Hakikat deryâsında bahrî oldum yüzerem (TATÇI, 1991: 136)

Dört kitâbun ma'nîsi tamamdur bir "elif"de

"Be" didürmen siz bana "be" diyicek azaram (TATÇI, 1991: 135)

Yukarıdaki dizelerde Yûnus, dünyaya önem vermemek gerektiğini, dünyayı sevmenin kendisi için utanç verici olduğunu, şeriatı öğretenlerin kendisine yol gösteremeyeceklerini, dört İlâhî kitabın elif harfinde yani "Allah"ta bir araya geldiğini, ikinci harf olan "be"yi söylemenin kendisini yoldan çıkaracağını ifade ediyor. Bütün bu söyleyişler onun dünyaya nasıl farklı baktığını, nasıl bir hayat istediğini, şeriat ve tasavvuf konusundaki tutumunu gösteriyor.

2. Mutasavvıf şair, tuttuğu yolu okuyucuya bildiren, tanıtan, şiirleri de o yolun dışına çıkmayan şairdir. Yûnus şiirlerinde bunu da dile getiriyor:

Taptuk'un tapusunda kul olduk kapusunda

Miskin Yûnus çiğ idük bişdük elhamdü li'llâh (TATÇI, 1991 : 203)

Bu şerî'at güç olur tarikat yokuş olur

Ma'rifet sarplık durur hakikatdür yücesi (TATÇI, 1991: 236)

Âşıklara yoldaş olup sâdıklara yâr olmadın

Ölmezden öndin ölmedin ışk n'eylesün senün ile (TATÇI, 1991: 233)

Ben ışksuzın olımazam ışk olıcak ben ölmezem

İşkdur hayâtum hâsılı işkdan gayrısın bilmezem (TATÇI, 1991: 148)

Ben gelmedüm da'vî için benüm işüm sevi için

Dostun evi gönüllerdür gönüller yapmaya geldüm (TATÇI, 1991: 140)

Âşık öldi diyü salâ virürler

Ölen hayvan durur âşıklar ölmez (TATÇI, 1991: 103)

Bu dizelerde Yûnus, Taptuk Emre'ye bağlanıp onun katında piştiğini; bu yolda “şeriat”, “tarikat” ve “marifet” aşamalarından sonra “hakat”e erildiğini; ölmeden önce ölmenin aşkın gereği olduğunu ve aşktan başka bir şey tanımadığını; dünyaya savaş için değil, sevgi yoluyla gönüller yapmaya geldiğini; âşıkların ölümsüzlüğünü dile getirerek nasıl bir yolda olduğunu açıklıyor.

3. Mutasavvıf şair, öğretisinin propagandasını yapan, seslendiği kitleleri kendi yoluna davet eden şairdir. Örnekler:

Gelün danşuk idelüm işi kolay dutalum

Sevelüm sevilüm dünya kimseye kalmaz (TATÇI, 1991 : 98)

Bu dervişlük yolına ışık ile gelen gelsün

Ya dervişlük neydüğün bir zerre bilen gelsün (TATÇI, 1991 : 174)

Dervişlerün yolına sıdk ile gelen gelsün

Hak'dan özge nesneyi gönlinden silen gelsün (TATÇI, 1991 : 175)

Egrilüğün koyasın toğrı yola gelesin

Kibr ü kîni çıkargıl erden nasîb alasın (TATÇI, 1991 : 181)

Gelün bu gün yanalum yarın yanmamak için

Ölelüm ölmez iken yine ölmemek için (TATÇI, 1991 : 181)

Bu dizelerde de Yûnus insanları sevgiye çağırıyor. Dervişliğin güçlüklerini göze alabilenleri, Allah'tan başka her şeyi gönlünden uzaklaştırabilenleri, bencillikten kutulabilenleri, benliğini yok edebilenleri kendi yoluna davet ediyor.

Yukarıda üç madde hâlinde sıraladığımız ölçütlerin hangi şaire mutasavvıf şair gözüyle bakabileceğimizi, hangi şiiri tasavvufî şiir olarak algılayabileceğimizi gösterdiğine inanıyoruz. Bu ölçütlere uymadığı hâlde sadece tasavvufun deyim ve terimlerini, mecaz sistemini kullanarak ifadeyi güçlendirmek ve çağırışımı zenginleştirmek amacı güden şairlerin şiirlerini tasavvufî şiir gibi yorumlamak ve şairine de mutasavvıf damgası vurmaktır yanlıştır.

Yûnus üzerinde Ahmed-i Yesevî etkisinden söz edilebilir mi?

Bu kısa yazımızda ele alacağımız ikinci konu Yûnus Emre üzerinde Ahmed-i Yesevî etkisiyle ilgilidir. Fuad Köprülü'den başlayarak bu konu üzerinde durulmuştur. Köprülü: “ Dîvân-ı Hikmet derin ve şairane bir tasavvuf eseri olmaktan çok, dinî ve ahlâkî va'z ve hikâyelerden, tarikat usulüne ve sülûk adabına dair ta'limî manzumelerden mürekkep basit bir eser, Ahmet Yesevî de tasavvuf fikrile dolu, fakat buna rağmen hakikî bir şairlik kabiliyetinden, yani lirizmden mahrum kuru bir ahlâkçıdır” demektedir (KÖPRÜLÜ, 1966: 132-133).

Abdülbaki Gölpınarlı da Yûnus üzerinde Ahmed-i Yesevî etkisini araştırmış, böyle bir etkinin söz konusu olmadığını öne sürmüştür (GÖLPINARLI, 1961: 106 – 112).

*Dîvân-ı Hikmet*le doğrudan ilgilenen ve eserin değişik nüshalarından seçtiği hikmetleri yayımlayan Kemâl Eraslan, *Dîvân-ı Hikmet*'in Yesevî'den asırlarca sonra dervişleri tarafından tertip edildiğini (ERASLAN, 1983: 5), bu hikmetlerden hangisinin Yesevî'ye ait olduğunu tespit etmenin mümkün olmadığını (ERASLAN, 1983: 41), *Dîvân-ı Hikmet* nüshalarının en eskisinin XVI ve XVII. yüzyılda yazıya geçirilmiş olduğunu (ERASLAN, 1983: 326) bildirmektedir.

İki mutasavvıfın ölüm yılları arasında yaklaşık iki yüzyıllık zaman aralığı bulunmaktadır. Yukarıdaki beyanlardan anlaşılacağı üzere Yesevî'nin hikmetleri, eldeki verilere göre, ölümünden dört yüzyıl sonra yazıya geçirilmiştir. *Yûnus Dîvânı*'nın, şairin ölümünden yaklaşık bir yüzyıl sonra yazıya geçirilmiş nüshası bulunmasına rağmen esere başka Yûnusların şiirlerinin karışmış olması, bize bu iki mutasavvıf şair arasındaki ortak noktayı göstermektedir: Kendilerinden sonra onların yolunda yürüyenlerin şiirleri öncekilerin şiirleriyle karışmıştır. *Yûnus Dîvânı*'na sonradan girmiş şiirler, kesin olmamakla birlikte, bir ölçüde ayıklanabil-

miştir. Ahmed-i Yesevî'nin *Dîvân-ı Hikmet*'i için böyle bir işlem mümkün değildir. Eraslan yayımını değerlendiren Bodrogligeti de *Dîvân-ı Hikmet*'in Ahmed-i Yesevî ve onu izleyenlerce söylenmiş hikmetlerin toplanmasıyla oluştuğunu söyler (BODROGLIGETİ – çev. TULUM, 1999: 171). İşte bu yüzden Yûnus üzerinde Yesevî etkisinden söz edebilmek için *Dîvân-ı Hikmet*' in de, hiç değilse, *Yûnus Dîvânı* kadar sağlam bir nüshasının elde bulunması gerekir.

Dîvân-ı Hikmet' te yer alan ve :

Işkıng kıldı şeydâ mini cümle âlem bildi mini

Kaygum sinsin tûni kûni minge sin ok kireksin (ERASLAN, 1983: 326)

dizeleriyle başlayan hikmetle Yûnus'un:

Işkun aldı benden beni bana seni gerek seni

Ben yanaram dûni günü bana seni gerek seni (TATÇI, 1991: 254)

dizeleriyle başlayan şiiri birbirine çok benzemektedir. M. Cunbur, Yûnus'un şiirini Ahmed-i Yesevî'ye nazire olarak değerlendirmiştir (CUNBUR, 1991: 1-4). Bu çalışmada iki şiir arasındaki benzerlikler büyük bir isabetle tespit edilmiştir; ancak Yûnus'un şiirinin Yesevî'ye nazire olarak değerlendirilmesi, yukarıda açıklanan sebeplerle, kesin bir hüküm olarak kabul göremez (ÜNVER, 1993: 598-605).

Anadolu'ya yerleşen Türk boylarının Doğudaki soydaşlarına sırtlarını çevirip kulaklarını tıkadıkları söylenemeyeceği gibi, onların da Anadolu'daki soydaşlarına ilgisiz kaldıkları düşünülemez. Âşık Paşa'nın *Garib-nâmesi*'nin, Nesîmî'nin şiirlerinin, daha sonraki yüzyılda Yazıcıoğlu'nun *Muhammediyye*'sinin Doğudaki Türk topluluklarınca ilgiyle okunduğu bilinirken Yûnus'un şiirlerinin oralarda hiç duyulmadığını düşünmek mümkün değildir. Bu durumda söz konusu şiirin, Yûnusla aynı yahut yakın anlayıştaki Yesevî dervişlerince okunup beğenildiğini ve nazirenin ötesinde Doğu Türkçesine adapte edildiğini söylemek, aksi belgeleninceye kadar, mümkündür.

Divan şairleri ve şuara tezkireleri Yûnus'u neden anmazlar?

Üzerinde durmak istediğim başka bir konu da Yûnus'un divan şairleri üzerindeki etkisidir. Bu konu daha uzun araştırmalara muhtaç olmakla birlikte, Yûnus etkisi taşıdığına inandığımız birkaç örnek sunmak istiyorum:

Yûnus'un "yalnızlık", "kimsesizlik" duygularını seslendiren "şöyle garib bencileyin" tekrarlı şiirinde yalnızlığın ifade edilmiş biçiminin, biri diğerine nazire olan iki şiirde yankılandığını görüyoruz:

Yûnus'un:

Aceb şu yirde var m'ola şöyle garib bencileyin

Bağrı başlu gözi yaşlu şöyle garib bencileyin

dizeleriyle başlayan ve yalnızlık duygusunu, tasavvufî anlamı da kapsam üzere doruğa çıkartan:

Bir garib ölmüş diyeler üç günden sonra duyalar

Soğuk su ile yuyalar şöyle garib bencileyin (TATÇI, 1991: 194 – 195)

dizelerinin, XV.yüzyıl şairi Necâtî Beg'in:

Beni ağlan beni kim üstüme gelmez ölice

Bir avuç toprağ atar bâd-ı sabâdan gayrı (TARLAN, 1997: 520)

beytine ve Necâtî Beg'e nazire yazan Fuzûlî'nin:

Ne yanar kimse mana âteş-i dilden özge

Ne açar kimse kapum bâd-ı sabâdan gayrı (AKYÜZ vd.,1958: 397)

beytine ilham kaynağı olduğuna inanıyoruz. Hatta bu ilham kaynağının yeni edebiyatımız şairi Kemalettin Kâmi Kamu'nun "Kimsesizlik Şiiri"ndeki:

Gözlerimde parıltısı bakır bir tasın,

Kulaklarım komşuların ayak sesinde.

Varsın gene bir yudum su veren olmasın,

Baş ucumda biri bana "su yok" desin de. (AKYÜZ, 1986: 918)

dizelerinde de etkili olduğunu düşünmek istiyoruz. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Yûnus'un divan şairleri üzerindeki etkisi ayrıca ve daha geniş bir biçimde araştırılmaya değer.

Divan şairlerinin ve Âşık Çelebi Tezkiresi dışındaki şüara tezkirelerinin Yûnus'u hiç anmamaları da üzerinde durulması gereken bir konu ve cevap bulunması gereken bir sorudur.

Fuad Köprülü: “Eskilere göre pek tanınan bir tasnif, şairle âşık, yani lâ-dinî mevzû’larla meşgul olan san’atkârlarla, ilhamını dinden ve tasavvufîtan alan san’atkârları birbirinden kuvvetle ayırdığı için, Yûnus’un mutasavvıflarca büyük bir âşık tanınması çok ihtiramkâr bir telakkîdir; lâkin Acem mukallidi şairlerin husûsî telakkilerine göre bunda biraz küçümseme olduğu gibi, birçok tezkirecinin ondan mutasavvıf sıfatıyla bile bahsetmemeleri de, eski şairlerin Yunus hakkında pek iyi fikirler beslemediğini izaha kâfidir (KÖPRÜLÜ, 1966: 241 – 242)” diyor. Köprülü’nün divan şairlerinin Yûnus’u küçümsedikleri, tezkirecilerin Yûnus’tan mutasavvıf sıfatıyla bile bahsetmediklerini ifade ederek bunu Yûnus hakkında pek iyi fikirler beslemedikleri yolunda yorumlamasını gerçekçi bir tespit olarak kabul ediyoruz. Ancak bu anlayışın arkasında duran başka sebepler de olabileceğini düşünüyoruz. Çünkü şura tezkireleri bütün mutasavvıf şairlere karşı aynı tutum içinde değillerdir. Aşağıda sunacağımız belge konuya açıklık kazandıracaktır:

Yûnus’un iki şiirinin zikir sırasında okunmasıyla ilgili olarak Ebussûd Efendi’den fetva isteyen bir soru ve Şeyhülislâm’ın bu konudaki cevabı şöyledir: “Mes’ele: Bir zâviyenün mescidinde eşhâs-ı muhtelifle ile oğlanlar muhtelit olup envâ’-ı teğanniyât ile tevhid iderlerken kelime-i tevhidî tağyîr idüp gâh dil-i men, gâh cân-ı men diyüp ve gâh:

Sen bir ulu sultânsın cânlar içinde cânsın

Çün ayân gördüm seni pinhân kayusu degül

ve gâh:

Cennet cennet didükleri bir ev ile bir kaç hûrî

İsteyene vir sen anı bana seni gerek seni

diyü göğüslerini döğüp evzâ’-ı garîbe itdüklerinde ahâlî-i mahalleden ba’z kimesneler zâviye-i mezbûrede şeyh olan Zeyd’e bu makûle evzâ’a niçün râzî olursun didüklerinde Zeyd: Ne lâzım gelür, **ve mâ halakte’l-cinne ve’l-inse illâ li-ya’bidûn** dimekle cevâb virse, şer’an Zeyd’e ne lâzım gelür?”

“El- cevâb: Evzâ’ u akvâl-i mezbûre kemâl mertebe fuşş olduğundan gayrı, cennet hakkında söyledükleri kelime-i şeni’a küfr-i sarîhdür. Katlleri mubâhdur. Şeyhleri olan bî-dîn hikâyet olan evzâ’ u akvâl men’a mübâşeret olunmazsa dahı ne lâzım gelür dimekle kâfir olduğundan gayrı, ol kabâiyihî ibâdet kabîlinden add idüp âyet-i kerîmeyi ana delîl göstermekle tekrâr kâfir olur ve bu i’tikâddan rücû itmezse katlleri vâcib olur. Ebussu’ûd” (İZ, 1964: 48).

Yûnus'un "küfür"le itham edilmesine sebep olan dizeler, bir mutasavvıf şairin, bir Hak âşıkının Allah sevgisinden ve ona bütün varlığıyla teslim olmaktan ne beklediğini çok içten ve sade bir dille ifade eden dizelerdir. Onu itham edenler, bütün mutasavvıfların "şeriat, tarikat, marifet, hakikat" olarak tanımladıkları yolun başında bulunan, Yûnus'un deyişiyile "şeriat oğlanları"dır. Yûnus ise bu basamakların en yücesi olan "hakikat"e ulaşmıştır.

Osmanlı İmparatorluğunun en parlak döneminde şeyhülislâmın "küfür"le itham ettiği bir şairin adını hangi tezkirecinin ya da hangi divan şairinin anmasını bekleyebiliriz? Şiirlerini okumuş ve Yûnus'tan etkilenmiş olsalar bile genellikle medrese eğitimi almış ve yine genellikle devlet görevi üstlenmiş, padişahın ve üst düzey yöneticilerin ihsan ve himayeleriyle ayakta durabilen şairlerin "küfür"le itham edilen Yûnus'un adını anmaları elbette beklenemez.

Sonuç

Millî kültürümüzün temel taşlarından biri olan Yûnus Emre'yi izlediği ve şiirleriyle çizdiği yoldan ayrılmadan değerlendirmek gerekir. Araştırmacılar, her ele aldıkları şaire "mutasavvıf" demeden önce Yûnus'u hakkıyla okuyup gereği gibi anlamalıdır. İki şair arasında yapılacak karşılaştırmalarda güvenilir metinlerden hareket etmek kaçınılmazdır. Yûnus, Mevlânâ ile karşılaştırılabilir; ama bugünkü şartlarda onu Ahmedî Yesevî ile karşılaştırmak imkânsız gibidir. Yûnus'un divan şairleri ve şura tezkiresi yazarlarca görmezden gelinmesi ise yönetimin Yûnus'a karşı takındığı olumsuz tavırdan kaynaklanmıştır.

KAYNAKLAR

- AKYÜZ, Kenan vd. *Fuzulî, Türkçe Divan*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1958.
- Akyüz, Kenan. *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi*, (4.bs.) İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1986.
- BODROGLİGETİ, Andras, J. E. bk. TULUM, Mehmet Mâhur.
- CUNBUR, Müjgân. "Yunus Emre'nin Ahmet Yesevî'ye Bir Naziresi", *Türk Halk Kültürü Araştırmaları Yunus Emre Özel Sayısı*, 1991/1.
- ERASLAN, Kemal. *Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1983.

GÖLPINARLI, Abdalbaki, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul, 1961.

İZ, Fahir. *Eski Türk Edebiyatında Nesir*, İstanbul, 1964.

KÖPRÜLÜ, Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (2.bs.) İstanbul, 1966.

TARLAN, Ali Nihad. *Necati Beg Divanı*, (2.bs.) MEB. Yayınları, İstanbul, 1997.

TATÇI, Mustafa. *Yunus Emre Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1991.

TULUM, Mehmet Mâhur (çev.). “ Ahmed Yesevî'nin *Divân-ı Óikmet*'ini Anlamak ve Yorumlamak”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 118, Şubat 1999.

ÜNVER, İsmail. “Ahmed-i Yesevî'nin Anadoludaki Etkileri Üzerine”, *Türk Dili Dergisi*, S. 504, 1993.